

NÉMET TELEPÜLÉSKÉPI ELEMÉK BARANYAI FALVAK PÉLDÁJÁN

BAJMÓCY PÉTER – BALOGH ANDRÁS

GERMAN TOWNSCAPE ELEMENTS ON THE EXAMPLE OF VILLAGES IN BARANYA COUNTY

Germans are the largest ethnic minority group of Hungary after the Roma population and the largest concentration of ethnic Germans of Hungary is in Baranya county. The townscape of the villages with sizable ethnic German population is different from the other villages because of the types, the style of the houses and the spatial structure of the villages. In this paper we give a brief overview of the history of the ethnic Germans in Hungary and the changes of the number and regional distribution of Germans by the database of different censuses of Hungary. The field of the study is Baranya county, where we took a field work in 10 selected villages to find townscape elements connecting with the (sometimes just former) ethnic German population and detect bilingual scripts in the villages. The architectural style of the local houses was special with extremely large houses with terrace and large barns in the back side of the plots. In the most prosperous villages we can find only very few of these houses, but in the laggard traditional ones large number of these old houses remained. In some villages, especially in Feked and Óbánya the old houses renewed, in some other places (Tófü, Baranyaszentgyörgy, Cseledoboka) the conditions of these houses is really bad. Even there are 30-40% of German population in most of these villages we can find just a few bilingual scripts in the villages, mainly the official ones (place name plate, mayor's office, culture house). These villages are in transition, some of them loose the ethnic German characteristics, other ones try to preserve them.

1. BEVEZETÉS, MÓDSZERTAN

A sokáig legnépesebb hazai nemzetiség, a németség eredeténél fogva a hazaitól kissé eltérő településképet alakított ki a történelem folyamán. Különösen igaz ez a falusi településekre. A Kárpát-medence jelentős német lakossággal bíró falvai építészeti stílusukban, az épületek méretében, állapotában is kiemelkedtek a faluállomány többi eleme közül. Mindez nem új jelenség, a statisztikus Magda Pál már a 19. században is két német lakosságú települést, Saroltavárt és Szépfalut tartotta az akkori Magyarország legszebb falvainak. A 20. század eseményei azonban alaposan átrajzolták az ország etnikai képét, a hazai német közösség létszáma töredékére csökkent, az egykor tisztán német lakosságú falvak ma már vegyes népeiséggel bírnak. Másrészt a legutóbbi évszázad nem a falvakról szólt. A falvak népessége csökkent, fejlesztésükre keveset fordítottak, régi fényükből sokat veszítettek. Kutatásunkban azt vizsgáljuk, hogy a hazai, egykor jelentős arányban németek által lakott falvak mai településképi elemeiben hogyan jelenik meg a német múlt és jelen. Mindezt Baranya megyei példákon át tesszük meg,

hiszen ez a megye koncentrált és koncentrálja a legnagyobb számú és arányú németiséget Magyarországon. Kutatásunkban az etnikai viszonyok áttekintése után a falvak németiséghez kapcsolódó településképi elemeit tekintjük át, kitérve építészeti sajátosságokra, településmorfológiai elemekre, kétnyelvű feliratokra.

1. ábra. A terepbejárás mintatelepülései

Figure 1. Sample villages of the fieldwork

Forrás. saját szerkesztés

A szakirodalmi áttekintésen túl az 1910-es, 1941-es, 2001-es, 2011-es és 2022-es népszámlálások települési adatbázisát dolgoztuk fel, külön kitérve a II. világháború utáni kitelepítésekre. Az így létrehozott adatbázis alapján kiválasztottunk 10 olyan baranyai falut, melyek jól reprezentálják a megye német falvainak útjait (1. ábra). A falvak méretükben, fekvésükben, funkcióikban, fejlődési irányaikban eltérnek, ám közös jellemzőjük, hogy a 20. század elején abszolút német többséggel rendelkeztek és legtöbbször ma is magas a magukat németnek vallók aránya. A vizsgált településeken terepbejárás során gyűjtöttünk információkat. E falvak között vannak olyanok, melyek napjainkban is a legmagasabb nemzetiségi aránnyal bírnak (Ófalu, Mecskeknádasd, Óbánya, Szúr, Feked, Somberék, Görcsönydoboka), illetve olyanok is, ahol az arányok gyorsan változnak (Baranyaszentgyörgy), vagy alacsonyabbak (Villánykövesd) esetleg ma már alig él német (Tófü). Legtöbbször

aprófalú, de Mecseknádasd és Somberek jelentősebb népességű település, ezek funkcionálisan is sokkal gazdagabbak. Somberek kivételével 1910-ben mindegyikben 75% feletti volt a németiség aránya. Sombereken, az akkor még ott élő szerb kisebbség miatt volt valamivel alacsonyabb. A falvak között néhányban erős a turisztikai funkció (Óbánya, Villánykövesd, részben Mecseknádasd is). Legtöbbjük eredetileg római katolikus vallású volt, kivéve az evangélikus németiséggel rendelkező Tófűt. A tízből nyolc Baranya megye keleti harmadában, a németek által leginkább megült tájon helyezkedik el, de Tófű a Völgység, Baranyaszentgyörgy pedig a Zselic németiségét reprezentálja.

E falvak esetében végeztünk terepbejárást 2024. január 26-27-én, ahol egy megfigyelési szempontrendszer alapján jártuk végig a települések utcáit a németiségre, németekkel kapcsolódó településképi elemekre koncentrálván. Elsősorban a lakóházakat, gazdasági épületeket, intézményeket, kétnyelvű feliratokat kerestük.

2. NÉMETEK MAGYARORSZÁGON

A németek a történelem során több szakaszban, népmozgalmi hullámokban érkeztek Magyarország területére. Múltjuk több mint ezer évre nyúlik vissza hazánkban, hiszen jelenlétük már a 10. századtól kimutatható: Szent István király feleségének, Gizellának kíséretében lovagok, papok, földművelők és pásztorok is érkeztek a Kárpát-medencébe, fontos szerepet játszva a kereszténység terjedésében, az államszervezésben és a belső ellenzék visszaszorításában (*KULCSÁR 2006, SEEWANN 2013*). Amellett, hogy a 11-12. század során a kézművesek, kereskedők száma is gyarapodott, az agrárnépesség betelepülése továbbra is kiemelt fontosságú volt: a hospesek betelepítésével Árpád-házi királyaink célja a társadalmi munkamegosztás szélesítése volt. Olyan mesterségek meghonosítása tehát, amelyek addig nem voltak jellemzőek az országban. A németek – a vallonok, olaszok stb. mellett – járatosak voltak többek között a szőlőtermesztésben is. Néhány városon és a vidéki szétszórt nemzetiségi szigeteken túl az első összefüggő német telepek Abaúj megyében jöttek létre a 12. század derekán. A 13. század elejére pedig a gyepűrendszerből kivált határvidékeken kialakultak az erdélyi és a szepességi szász települések (*KULCSÁR 2006, SEEWANN 2013*).

A mai német kisebbség legnagyobb része a hódoltsági időszak utáni betelepítésekkel került az országba. A pusztítás és elnéptelenedés elsősorban az ország középső, és déli részét, azaz a nagyrészt magyarok által lakott területeket érintette. Az 1722-23. évi magyarországi országgyűlési határozat rendelte el a szervezett betelepítést e térségekbe. A végrehajtást segítette, hogy Németország egyes túlnépesedett vidékeiről sokan szándékoztak Kelet-Európa gyér népességű vidékeire költözni, s így jó telepés-toborzási propagandát lehetett rá felépíteni (*TILKOVSKY 1989*). Három nagyobb betelepítési hullám zajlott le a 18.

században, három uralkodó nevéhez kapcsolódva: III. Károly, Mária Terézia és II. József. III. Károly idején többnyire földesúri magántelepítések zajlottak, s azt az egyház is támogatta, mivel az átköltöztetett németek zöme katolikus volt. (MANHERZ 1998, SZEIDL. 2022). Baranyában számos településen nőtt az arányuk: Németbóly, Szentlőrinc, Borjád, Szentlászló, Geresd, Lak, Óbánya, Orfű, Abaliget, Nagyg, Gerényes (SZEIDL 2022). Mária Terézia 1763. február 25-én kiadott pátense nyomán, a hétéves háború kiszolgált katonáiból sokan költöztek Magyarországra, elsősorban az ország déli részére. II. József is állami telepítésekkel növelte a hazai németiség számát: a betelepülők az állam költségén, a házon kívül ökröket, lovakat és tehenet, továbbá a gazdálkodáshoz szükséges kocsit, ekét és boronát kaptak a letelepítés napjától kezdődő tíz évi adómentesség mellé (SZEIDL 2022).

A 18. századi német telepések számos innovációt, új kultúrnövényeket, s nem utolsósorban tőkét hoztak magukkal: meghonosították többek között a gabona-váltógazdálkodást, az istállózó állattartást, teret hódított a takarmányrépa, a káposzta, a burgonya és a dohány. Számos család jelentős indulótőkével, valamint az otthon szerzett örökséggel járult hozzá ahhoz, hogy jövedelmező gazdaságot építsen ki magának (SEEWANN 2013). A 18. századtól terjedt el hazánkban a sváb népnév a különböző területekről betelepült, eltérő dialektust beszélő németek összefoglaló neveként (TÓTH – T. PALÁGYI 2023).

Az Osztrák-Magyar Monarchia idején Németországból és Ausztriából érkeztek németajkú szakmunkások és értelmiségiek, elsősorban a szakértelmet kívánó ipari üzemekbe. A németek lélekszáma a 19. század fordulójára meghaladta az 1 millió főt. A trianoni békeszerződést követően a megmaradt országterületen számuk 550 ezer fő lett. A trianoni Magyarország nemzetiségei között a németek aránya volt a legnagyobb, s bár 1920 és 1941 között esetükben is népességszámcsökkenés mutatható ki, annak mértéke kisebb a többi nemzetiséghez képest (1. táblázat). Ennek hátterében az állt, hogy a német kisebbségek nagyobb teret kaptak az anyanyelvhasználat és az oktatás terén a hitleri Németországhoz egyre közelebb kerülő magyar kormánytól.

1. táblázat A népszámlálások anyanyelvi adatai (1920–1941 – utóbbi a trianoni országterületre vetítve)

Table 1. Distribution of the population of Hungary by mother tongue (1920-1941, present territory)

Népszámlálás	magyar	német	szlovák	román	horvát	szerb	bunyevác, sokác, dalmát, illír
1920	7 143 053	551 211	141 882	23 760	36 858	17 131	22 928
1930	8 001 112	478 630	104 819	16 221	27 683	7 031	20 564
1941	8 655 798	475 491	75 877	14 142	21 395	5 442	16 490

Forrás: TÓTH – T. PALÁGYI 2023

A második világháborút követően a kollektív bűnösség terhe sújtotta a hazánkban élő német kisebbséget. 1945 végén szavaztuk meg a német nemzetiségűek kitelepítéséről szóló törvényt. A kitelepítés több hullámban, 1946-1948 között zajlott le. A kitelepítendőek létszámát a magyar hatóságok aszerint állapították meg, hogy 1941-ben kik vallották magukat németnek. Összesen mintegy 185 ezer fővel csökkent a magyarországi németek száma. A kitelepítettek otthonaiba sokszor a Felvidékről, a kikényszerített lakosságcserevel elűzött magyarokat költöztették be (*BORHEGYI – NÁNYAY 2023, TÓTH – PALÁGYI 2023*).

A kitelepítések lezárultával mintegy 220-230 ezer német társadalmi integrációja indult meg az országban. A szabad költözés és munkavállalás, majd 1953-tól a választójog biztosítása jelentette az első lépéseket, amit a kulturális élet újjáélesztése követett, pl. több szövetség alapítása, német nyelvű kulturális lap és rádióműsor indítása stb. (*SZEIDL 2022*). A pártállam gazdaság- és településpolitikája épp úgy sújtotta a németiséget, mint a magyar, illetve egyéb etnikai összetételű falvakat és városokat. A németek részt vettek az állami gazdaságok, termelőszövetkezetek létrehozásában, sokan vándoroltak ipari központokba, mindenekelőtt a főváros irányába. Aprófalvaik valamennyi aprófalu sorsában osztoztak: az intézményi körzetesítés, a funkcionális kiürülés, a mezőgazdaság háttérbe szorítása az ő esetükben is fokozta az elvándorlási hajlandóságot (*SZEIDL 2022*.) Kitelepüléseikre jellemző az idős korstruktúra, a kedvezőtlen természetes népmozgalmi statisztikák.

3. A BARANYAI NÉMETSÉG A STATISZTIKÁK TÜKRÉBEN

A hazai etnikai statisztikák csaknem minden népszámlálás részét képezték, azonban folyamatos adatsorokról mégsem beszélhetünk. Ennek számos oka van, részben az etnikai hovatartozás bevallásának időben igen hektikus jellemzői, részben pedig az eltérő módszerrel történt adatfelvételek nehezítik meg az adatsorok elemzését.

A 19. század végén és a 20. század elején kizárólagosan a népesség anyanyelvére kérdeztek rá, ám ez abban az időben elég jó korrelációt mutatott az egyéb etnikai jellemzőkkel is. Néhány kivétel persze volt, a 20. század elejére felerősödtek az asszimilációs folyamatok, néhány kis vagy szórványban élő nemzetiség (örmény, cigány) már csaknem elvesztette anyanyelvét, de a nagyobb nemzetiségek szórványban élő tagjainál is felerősödött az elmagyarosodás. Az anyanyelvi kérdésre a válaszadás ugyanakkor teljeskörű és egyértelmű volt. A két világháború között az anyanyelv mellett megjelent a nemzetiségi kérdés is, az alapvető folyamatok azonban nem változtak. A második világháború eseményei (zsidók deportálása, németek népszámlálási válaszok alapján történő szelektív deportálása, szlovák-magyar lakosságcsere) nemcsak alapjaiban változtatták meg az ország etnikai szerkezetét, hanem az etnikai

hovatarozás bevallásában is jelentős visszaesést okoztak. A szocialista rendszerben az etnikai kérdések nem képezték részét a társadalmi diskurzusoknak, ebben az időben, ha voltak is etnikai adatok, azok minden nemzetiség esetében a valóságosnál lényegesen alacsonyabb számokat mutattak Magyarországon (más szocialista országokban nem feltétlenül), így ezek az adatok egyáltalán nem használhatók az időbeli trendek vizsgálatára. Kisebb mértékben, de hasonló a helyzet az 1990-es népszámlálással is.

A népszámlálási statisztikákban több szempontból új fejezet nyílt 2001-től kezdve. Egyrészt újra gyakorlatilag szabadon van lehetősége az embereknek nyilatkozniuk az etnikai hovatarozásukról (kivéve például a cigányság vagy a vallások közül a zsidóság, ahol a bevallás aránya jóval kisebb). Másrészt az etnikai kérdésekkel kapcsolatos technika is megváltozott, az etnikai jelleg meghatározására nem egy, hanem 4, majd 3 kérdést tettek fel (anyanyelv, nemzetiség, családban használt nyelv, kulturális kötődés), majd lehetőség nyílt arra is, hogy az egyes kérdések esetében nem csak egy, hanem két csoportot is megjelölhessenek, sorrend nélkül. Emellett az etnikai kérdéseket a szenzitív kérdések közé sorolták, ezekre a válaszadás nem kötelező. Az nehezen állapítható meg, hogy az időközben szintén bevezetett és egyre elterjedtebb internetes kitöltés csökkent, avagy növeli az etnikai identitás bevallását?

Innentől kezdve, bár a szándék érthető, hiszen egy igen erőteljesen asszimiláló közegben szándékoztak megfogni a még meglévő etnikai identitást, nem utolsó sorban azért is, mert ezzel párhuzamosan azt is remélték, hogy a határon túli magyar közösségek számbavétele is „puhul”, az adatsorok alig hasonlíthatók össze a korábbiakkal. A népesség egy része (10-20%) nem nyilatkozott etnikai hovatarozásáról, az ő etnikai szerkezetükről semmit sem tudunk. Akik viszont válaszolnak, a különböző kérdésekre különböző válaszokat adnak, illetve nagyon sokan élnek a kettős válaszadás lehetőségével. Csak egy példát említve a baranyai Ófalun a lakosság 85%-a magyarnak, 64%-a németnek vallotta magát, emellett 8% más nemzetiségűnek sorolta be magát 8% pedig nem válaszolt. Az ilyen adatsorokból a tényleges etnikai hovatarozás nagyon nehezen állapítható meg. A KSH az egyes különböző dimenziókat külön-külön is összegezi, majd azt is közli, hogy nemzetiségenként településenként hány ember jelölte meg az adott nemzetiséget legalább az egyik kérdésnél a lehetséges két válasz között. Azaz a jelenlegi adatok a nemzetiségen nagy részénél (a cigányságot kivéve) erőteljesen felülbecslő adatok, azon embereket jelölik, akik valamilyen szinten valamely csoporthoz is érzőnek tekintik magukat, de hogy ők az asszimilációs skála mely pontján állnak, az nem állapítható meg. A hazai nemzetiségi falvakban általános, hogy mindenki magyarnak is tekinti magát és a lakosság egy része az adott nemzetiséget is bejelöli (a Vas vármegyei Orfalun például a lakosság 3%-a nem válaszolt 2022-ben, 97% magyarnak, 60% szlovénnek tekintette magát). A 2001-es, 2011-es és 2022-es adatok egymással többé-kevésbé összehasonlíthatók, de érdemben sem a korábbiakkal, sem a környező országok adataival nem.

A mai folyamatokat tehát alapvetően csak egymással (az előbb említett három népszámlálást tekintve) lehet összehasonlítani, ám kiindulási alapnak érdemes megnézni egy korábbi népszámlálás adatbázisát is. Ehhez az 1910-es népszámlálás anyanyelvi adatbázisát használtuk. A mai országterületet tekintve a népesség 88%-át a magyarok tették ki Magyarországon, a nagyobb nemzetiségek közül kiemelkedtek a németek 7%-kal (552 ezer fő), őket a szlovákok (2%, 165 ezer fő) és a horvátok (0,8%, 63 ezer fő) követték. A románok és a szerbek száma 25-30 ezer fő között mozgott, minden más nemzetiség összesen 45 ezer főt tett ki, ismét hangsúlyozva, hogy anyanyelveket tekintve. A legtöbb mai megyét tekintve 90, sokszor 95, néha 99% felett volt a magyarok aránya, Budapesten, Pest, Győr-Moson-Sopron, Veszprém és Bács-Kiskun vármegyékben 80-90% között, Békésben és Tolnában 70-80% között volt ez az érték. A legkevesbé magyar (leginkább nemzetiségi) megye Baranya volt, itt csak 61%-ot tettek ki a magyarok 1910-ben. Ha a megyénként legmagasabb arányokkal rendelkező kisebbségeket tekintjük, akkor ritkán találkozunk 5% feletti értékekkel. A Komárom-Esztergom megyei szlovákok 7, a budapesti, Fejér, illetve Bács-Kiskun megyei németek 9, a Pest és Veszprém megyei németek 11, a Komárom-Esztergom megyei németek 14- a Győr-Moson-Sopron megyei németek 15, a Békés megyei szlovákok 18%-át adták a helyi népességnek. Kiemelkedtek a Tolna megyei németek (28%) és a legmagasabb értéket adó Baranya megyei németek 31%-kal. A Baranya vármegyei németiség vizsgálata ilyen szempontból is jól indokolható. Az egyes megyék legnagyobb kisebbségi csoportjai legtöbbször csak 10-20-ezer fős nagyságrendben mozogtak, ennél nagyobb számok csak a Bács-Kiskun, Pest, Győr-Moson-Sopron megyék németiségét (40-50 ezres nagyságrend), a tolnai németiséget és a békési szlovákságot (70 ezres nagyságrend), valamint a budapesti és baranyai németeket (100-105 ezer fő közötti értékek) jellemezték. Budapest esetében ebben a számban benne foglaltatnak a német anyanyelvűek közé besorolt jelentős számú jiddis nyelvű zsidók is (2. táblázat).

A 20. század folyamán az asszimiláció, valamint a kényszerű kitelepítések, elűzések, lakosságcserek jelentősen csökkentették e közösségek létszámát (KOC SIS ET AL. 2021). Napjainkban is a németiség a legnagyobb nemzeti kisebbség Magyarországon, a 2022-es népszámlálás alapján számuk 143 ezer fő, arányuk 1,5%, a többi nemzetiség aránya minden esetben kisebb 0,5%-nál. A szlovákok és a románok létszáma 30, a horvátoké 20 ezer fő körüli a legutóbbi népszámlálás adatai szerint. 1910-hez képest a németek száma mintegy 70, a szlovákoké 80, a horvátoké 65%-kal csökkent. Ismét hangsúlyoznunk kell, hogy a két adatsor a teljesen mértékben eltérő módszertan miatt alig hasonlítható össze, ha a mai népességet is az akkor módszerekkel mérnénk fel, a visszaesés még jelentősen nagyobb lenne.

2. táblázat. A német anyanyelvűek (1910) és a németiséghez tartozók (2001–2022) száma és aránya Magyarország vármegyéiben

Table 2. Number and percentage of the persons of German mother tongue (1910) and the persons belonging to the German ethnic minority (2001–2022) in the counties of Hungary

MEGYE	Német (fő), 1910	Német (fő), 2001	Német (fő), 2011	Német (fő), 2022	Német %, 1910	Német %, 2001	Német %, 2011	Német %, 2022
Budapest	102146	18097	28818	21407	9,2	1,0	1,7	1,3
Pest	56428	18041	30176	23662	10,5	1,7	2,5	1,8
Fejér	23138	5103	7252	5247	8,9	1,2	1,7	1,3
Komárom-Eszt.	22532	9336	10930	7302	13,7	2,9	3,6	2,4
Veszprém	27884	6068	11158	7852	10,5	1,6	3,2	2,3
Győr-M.-S.	48376	5543	12203	11162	14,6	1,3	2,7	2,4
Vas	12223	2387	5428	5108	4,7	0,9	2,1	2,0
Zala	1871	1249	4437	5136	0,7	0,4	1,6	2,0
Somogy	13852	2122	5319	6025	4,2	0,6	1,7	2,1
Baranya	101503	22720	25777	19208	30,8	5,6	6,7	5,4
Tolna	76096	11552	11983	7274	27,9	4,6	5,2	3,5
Bács-Kiskun	40302	7781	12341	8327	8,6	1,4	2,4	1,7
Csongrád-Csanád	4407	1502	2556	2223	1,1	0,3	0,6	0,6
Békés	13474	2205	3344	1892	3,3	0,6	0,9	0,6
Jász-Nagykun-Sz.	624	631	1609	1269	0,2	0,2	0,4	0,4
Hajdú-Bihar	1193	902	2398	1892	0,3	0,2	0,4	0,4
Szabolcs-Sz.-B.	1007	1049	2797	1868	0,2	0,2	0,5	0,4
Borsod-A.-Z.	3164	2198	4210	3123	0,6	0,3	0,6	0,5
Heves	815	658	1576	1389	0,3	0,2	0,5	0,5
Nógrád	1761	1200	1384	1185	1,0	0,5	0,7	0,6
Összesen	552796	120344	185696	142551	7,3	1,2	1,9	1,5

Forrás: KSH, Népszámlálások

A 2001-es, 2011-es és 2022-es népszámlálások etnikai adatai összehasonlíthatók egymással, az eredmények azonban meglehetősen furcsák. 2001-ben a hagyományosan öt legnagyobb hazai nemzetiség (német, szlovák, horvát, román, szerb) összesített aránya 2,1%-ot tett ki, ez az érték 2011-re 3,1%-ra nőtt, majd 2022-re 2,4%-ra csökkent. E hullámváz a németeknél, horvátoknál és a románoknál figyelhető meg, a szerbek száma lassan, de folyamatosan növekedett, a szlovákoké pedig lassan, de folyamatosan csökkent 2001-2022 között. A folyamat háttérben részben természetes folyamatok (természetes fogyás, asszimiláció, bevándorlás) állnak, részben pedig a két évtized során megváltozó lakossági attitűd a nemzetiségi kérdéshez. Az 1949-1990 közötti időszak mesterséges elnyomása után egy etnikai reneszánsz következett be, mely azonban napjainkra kifulladásra került. Napjainkban az egyes nemzetiségekhez kötődő lakosság aránya ritkán haladja meg az adott megye népességének 1%-át, 2% feletti értékeket pedig kizárólagosan a németeknél találunk (Komárom-Esztergom, Veszprém, Győr-Moson-Sopron, Vas, Zala, Somogy), a legmagasabb mai a tolnai (3,5%) és a baranyai (5,4%) németiség aránya. A megyei közösségek száma is jóval visszaesett Győr-Moson-Sopronban

mintegy 10, Baranyában, Pest megyében és Budapesten 20-20 ezer fős némettség él.

A némettség esetében 1910-hez képest jelentős visszaesést tapasztalunk a legtöbb megye esetében. A nagy német közösségek által lakott megyékben a németek számának visszaesése hasonló az országos 70-75% körüli értékhez, de a visszaesés Baranyában és Békésben meghaladja a 80, Tolnában pedig a 90%-ot. Ezzel szemben Zalában, valamint a némettség hagyományos településterületén kívül eső Jász-Nagykun-Szolnokban, Hajdú-Biharban, Szabolcs-Szatmár-Beregben és Hevesben nőtt a németek száma 2022-re 1910-hez képest. Eltérőek a trendek megyénként a 2001-2022 közötti időszakban is. 2001-2011 között minden megyében jelentősen nőtt a magukat németnek vallók száma, legkevésbé pont azokban a megyékben, ahol már 2001-ben is relatíve sokan vallották magukat németnek (Komárom-Esztergom, Baranya, Tolna), valamint Nógrád megyében. 2011-2022 között pedig mindenhol jelentős csökkenés következett be a németek számában, kivéve Zala és Somogy, ahol növekedés, valamint Győr-Moson-Sopron, Vas és Csongrád megyék, ahol csak kismértékű csökkenés következett be. Baranya vármegye ma is a vidéki Magyarország megyei szinten legnagyobb számú és arányú német közösségével rendelkezik.

Települési szinten szintén nehéz összehasonlításokat tenni 1910 és napjaink között. Itt a korábban feltárt nehézségek mellett az is problémát okoz, hogy azóta jelentősen átalakult Baranya megye településhálózata. Számos település vesztette el közigazgatási önállóságát, mert összevonták, avagy hozzácsatolták valamely szomszédos településhez. Emellett az is előfordult kis számban, hogy önállóvá váltak olyan települések, melyek korábban egy másik település külterületi lakott helyei voltak. A 301 ma közigazgatásilag önálló baranyai települést tekintve a némettség elhelyezkedése igen koncentrált volt. 59 olyan település létezett 1910-ben, ahol a németek aránya meghaladta a 75%-ot (3. táblázat). Az akkori településeket tekintve is hasonló volt a helyzet, a települések 24%-ában 75%-nál magasabb volt a németek aránya. további 10%-ban 50% feletti, ugyanakkor a települések valamivel több, mint felében 10% alatti. A mai közigazgatási beosztást tekintve 59 erőteljesen német többségű település legnagyobb része, 38 település Baranya vármegye keleti részén fekszik, Mohács, Pécsvárad térségében, valamint Villány környékén. A mohácsi járásban a települések 85, a Pécsváradiban 70%-a volt német többségű, miközben a megye nyugati részének járásaiban 10% alatt volt ez az arány. A német többségű települések másik nagyobb, de koránt sem annyira összefüggő koncentrációja a megye északi részén a Völgyországban és a Zselicben volt, ott a mai közigazgatási határokat figyelembe véve 20 településen volt 75% felett a némettség aránya. Miközben a baranyai némettség legnagyobb része római katolikus vallású volt, az északi részen sok település németsege (Hidas, Mekényes, Nagyhajmás, Egyházaskozár, Tófü, Bikal) az evangélikus felekezethez tartozott.

3. táblázat. Az 1910-ben a német anyanyelvű lakosság legalább 75%-os arányával rendelkező baranyai falvak* néhány adata

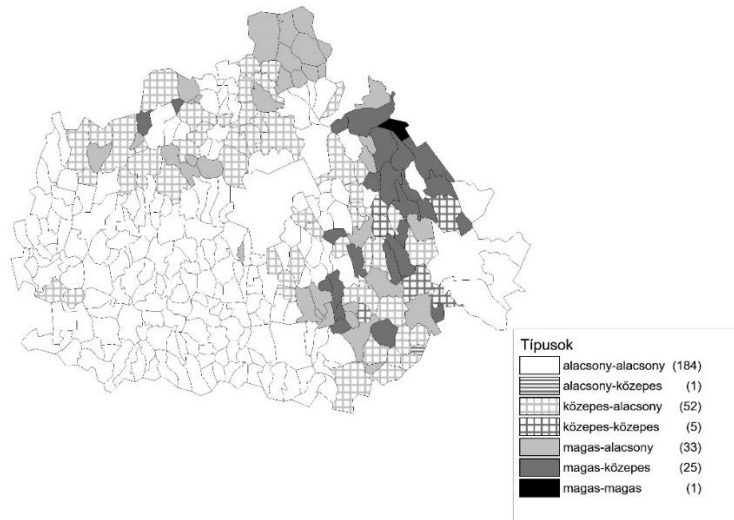
Table 3. Some data of the settlements with more than 75% ethnic German population in 1910 in Baranya county

Település	Népesség, 1910	Római kat. (%), 1910	Evangé- likus (%), 1910	Népes- ség, 2022	Német (%), 1910	Német (%), 2001	Német (%), 2011	Német (%), 2022	Régió
Ófalu	800	84	15	345	93,4	90,7	83,5	63,8	Kelet
Feked	901	97	0	178	90,2	47,2	61,8	42,7	Kelet
Pécsdevecser	313	98	0	90	95,2	33,0	33,7	42,2	Kelet
Szúr	657	100	0	254	97,4	43,4	47,7	42,1	Kelet
Óbánya	380	100	0	100	97,4	49,7	49,6	42,0	Kelet
Fazekasboda	509	99	0	182	93,9	21,0	19,6	41,2	Kelet
Ivánbattyán	407	99	0	97	79,6	3,0	21,8	38,1	Kelet
Mecseknádasd	2620	95	3	1493	88,0	59,4	50,2	37,4	Kelet
Himesháza	1603	98	0	952	94,9	57,9	50,5	36,6	Kelet
Górcsönydoboka	1016	85	0	334	81,1	63,0	56,0	35,3	Kelet
Udvar	408	96	1	127	93,4	53,6	55,3	34,6	Kelet
Hásságy	579	99	0	283	97,6	54,1	45,6	34,6	Kelet
Villánykövesd	553	97	0	215	85,2	15,1	40,9	33,0	Kelet
Kisnyárad	621	98	0	165	98,2	50,9	46,4	30,9	Kelet
Palotabozsok	1863	98	0	774	91,7	43,1	33,7	30,7	Kelet
Babarc	1496	92	0	686	89,2	40,6	35,9	30,5	Kelet
Kiskassa	851	98	0	216	83,8	8,1	36,9	30,1	Kelet
Geresdlak	1780	99	0	717	89,9	47,8	40,1	29,1	Kelet
Erdősmecke	1110	90	1	304	79,5	21,9	32,5	28,6	Kelet
Székelyszabar	1064	100	0	510	93,7	24,2	27,2	27,1	Kelet
Véménd	2388	88	0	1195	76,0	32,3	30,5	25,9	Kelet
Szajk	916	99	0	778	93,4	36,4	37,2	24,6	Kelet
Kisjakabfalva	467	99	0	83	98,7	1,8	26,9	24,1	Kelet
Palkonya	532	98	0	230	91,7	14,2	23,0	22,2	Kelet
Szederkény	1368	99	1	1678	96,1	35,4	31,8	20,9	Kelet
Lovászhetény	656	97	0	278	96,8	0,0	9,4	20,5	Kelet
Máriakéménd	1260	98	0	514	94,9	8,9	15,9	18,3	Kelet
Újpetre	1317	98	0	959	94,2	13,4	16,3	17,2	Kelet
Kisbudmér	375	98	0	88	96,5	10,4	3,4	17,0	Kelet
Bóly	3298	97	1	3721	81,8	28,9	22,5	16,6	Kelet
Villány	2982	86	1	2031	77,1	12,9	21,2	15,6	Kelet
Bár	769	99	0	534	89,7	31,4	22,3	14,8	Kelet
Márok	951	91	0	401	83,8	18,5	35,3	14,7	Kelet
Vokány	1685	99	0	783	91,3	9,9	12,3	10,1	Kelet
Majs	1951	80	0	845	76,5	9,1	14,1	6,9	Kelet
Hidas	2577	10	76	1920	92,3	7,2	7,6	6,3	Kelet
Apátvarasd	398	98	1	115	94,5	4,5	4,0	1,8	Kelet
Lapáncsa	479	99	0	163	91,9	1,0	1,5	1,3	Kelet
Baranyaszentgyörgy	463	100	0	116	86,2	1,4	2,8	43,1	Nyugat
Szágy	462	98	0	113	88,3	4,1	30,3	22,1	Nyugat
Szalatnak	840	99	0	300	89,4	23,7	20,8	20,3	Nyugat
Hetvehely	1020	99	0	452	84,7	15,8	20,4	14,4	Nyugat
Bikal	1049	26	74	619	83,6	11,1	12,8	10,8	Nyugat
Abaliget	727	99	0	630	75,8	2,3	4,8	10,0	Nyugat
Gyód	528	100	0	724	96,0	4,8	9,8	9,1	Nyugat
Egyházaskozár	1305	2	96	696	95,2	11,9	11,9	8,6	Nyugat
Mágocs	3625	94	1	2111	78,2	10,0	13,1	7,6	Nyugat
Szentlászló	996	99	0	750	76,2	2,1	6,8	6,5	Nyugat
Tófü	295	0	99	100	98,0	7,0	7,1	5,0	Nyugat
Nagyhajmás	1136	50	49	275	75,7	5,9	8,5	4,7	Nyugat
Mekényes	1230	6	94	268	90,7	9,1	7,7	4,5	Nyugat
Köblény	527	98	1	195	97,0	3,1	6,0	2,6	Nyugat
Hegyhátmaróc	501	99	1	123	87,2	13,3	15,6	1,7	Nyugat
Okorvölgy	192	100	0	76	92,2	4,1	0,0	1,3	Nyugat
Palé	206	100	0	76	97,1	3,4	1,1	1,3	Nyugat
Baranyajenő	844	100	0	404	75,1	0,0	2,5	1,2	Nyugat
Kisvaszar	560	97	2	296	76,3	0,0	0,3	0,4	Nyugat
Szárász	294	99	1	38	85,0	0,0	0,0	0,0	Nyugat
Csebény	376	100	0	70	91,0	1,0	1,1	0,0	Nyugat

Forrás: KSH Népszámlálások, *: A falvak a mai közigazgatási beosztás szerint összevonva

2. ábra. A némettség arányának változása Baranya vármegye falvaiban 1910-től napjainkig

Figure 2. Changes of the percentage of ethnic German population in the villages of Baranya county from 1910 to nowadays

Forrás: KSH adatai alapján saját szerkesztés

alacsony: 30% alatt, magas: 75% felett, az 1910-es adat, illetve a 2001-es, 2011-es, 2022-es adatok maximuma szerint

Napjainkra települési szinten is jelentősen visszaestek az arányok (2. ábra). 2001-re mindössze 8 település maradt német többségű Baranyában, ez a szám 2011-re 7-re csökkent (ebben az időszakban a megye össznémettségének száma emelkedett). Azóta még nagyobb a visszaesés. 2022-ben mindössze egyetlen településen, Ófaluban haladta meg az 50%-ot a németek aránya (64%). A 2011-ben még 50% feletti aránnyal rendelkező települések (Feked, Görcsöndoboka, Himesháza, Mecseknádasd, Udvar, Liptód) esetében a némettség aránya 35-43% közé esett vissza. A visszaesés mértéke között lényeges eltérés van a megye keleti és nyugati fele között. Keleti részen a korábban már említett Villány-Bóly-Mohács-Pécsvárad körüli térséget értjük, nyugati részen pedig a Völgység, a Zselic térségét valamint a Pécs melletti Gyódot. Az 1910-ben 75% feletti aránnyal rendelkező települések közül 38 van a keleti, 21 a nyugati részen. Közülük keleten 17-ben ma is 30% feletti a németek aránya, szintén 17-ben 10-30% közötti és mindössze 4-ben 10% alatti. Ezzel szemben nyugaton csak egy településen 30% feletti ma az arány, 5 településen 10-30% közötti és 15 helyen

10% alatti. A németiség visszaesése sokkal nagyobb mértékű volt a megye nyugati, mint keleti felén, ezt a kitelepítések eltérő mértéke, illetve a szórványjellegből adódó nagyobb asszimiláció is indokolja. Még látványosabb a két terület különbsége, ha nem csak a 2022-es, hanem a 2011-es és 2001-es adatokat is nézzük. Keleten 28 településen volt mindhárom népszámlálás alapján 10% feletti a németiség aránya azok közül, ahol ez 1910-ben 75% feletti volt és közülük 13 településen végig 30% feletti, nyugaton viszont csak 3 településen volt végig 10% feletti a németiség aránya, és egyben sem volt végig 30% feletti 2001-2022 között.

A 30%-os határt tekintettük mérvadónak abban a tekintetben, hogy mennyire lehet németnek tekinteni ma egy települést. 25 ilyen falu található Baranyában, közülük 23 a megye keleti részén. E vonatkozásban azok a települések is érdekesek lehetnek, ahol 1910-ben nem volt 75% feletti a németek aránya, de 2001-2022 között valamely népszámlálásnál 30% feletti volt az érték. Hat ilyen település van Baranya megyében, közülük ötben 1910-ben 50-75% közötti volt a németek aránya, Sárokon viszont csak 27%. További közös jellemzőjük, hogy mind a hat település a megye keleti részén helyezkedik el. Szintén további közös vonás, hogy közülük négy település jelentős szerb népességgel rendelkezett 1910-ben (Liptód, Pócsa, Somberek: 20-30%, Sárok 60%), ám a szerbek első világháború utáni kiűldözése (repatriálása) miatt automatikusan nőtt meg az ottani németiség aránya. Két település esetében a közigazgatási változások is szerepet játszottak, a Sárokhöz tartozó délszláv lakosságú nagy major, Főherceglak Jugoszláviához került, Nagynyárádon pedig a zömmel magyar lakosságú major, Sátorhely később önálló településsé vált.

A három népszámlálás alapján (a németiség átlagos aránya) leginkább németek által lakott településnek egyértelműen Ófalu számít, ezt Görcsönydoboka, Feked, Mecseknádasd, Himesháza, Udvar, Óbánya, Liptód, Hásságy és Szűr követi. A megye két része között jól jelzi az aránytalanságokat, hogy a nyugati részen legmagasabb aránnyal rendelkező Szalatnakot a keleti részről 33 település is megelőzi.

Mindehhez azonban érdemes néhány módszertani megjegyzést tenni. A 2022-es népszámlálás során németnek sorolt emberek legalább három különböző csoportba tartoznak. Ide tartoznak a hazai kisebbségek, azok a németek, akiknek ősei leginkább a 18. században érkeztek Magyarországra és akiknek településformáló hatását vizsgáltuk kutatásunkban. Körükben igen erős az asszimiláció, mindenki kétnyelvű magyar és német, legtöbb esetben a magyarral, mint főnyelvvél. A népszámlálás során szinte kivétel nélkül magyarnak és németnek is jelölik magukat. A második csoportba azok tartoznak, akik német nyelvterületről költöztek Magyarországra az elmúlt évtizedekben. Számuk az előző csoporthoz képest jóval kisebb, azonban lokálisan jelentős lehet. Az utóbbi évtized német nemzetiségi növekedését Somogyban és Zalában vélhetően ők okozzák. Ők sok esetben egynyelvű németek, identitásuk is kizárólagosan német. A harmadik csoportba pedig azok tartoznak, akik

alapvetően magyarok, de jól beszélnek németül és a családban vagy barátokkal használják is a német nyelvet. Ők csak a harmadik etnikai kérdés (jellemző) alapján németek, valójában nincs közük a németiséghez. Számuk nehezen meghatározható, ugyanakkor mindenfelé előfordulnak az országban. Azokon a területeken, ahol hagyományosan nem élnek németek és a modernkori beköltözésnek sem célterületei, elsősorban ők alkotják a pár tizedszázaléknyi németiséget, de arányuk bizonyos térségekben (osztrák határmentén, német nemzetiségi falvakban nem német lakosai, nagyvárosok) magasabb is lehet. E három csoport szétválasztása gyakorlatilag lehetetlen.

5. TELEPÜLÉSKÉPI ELEMELK

A terepbejárásunk során számos olyan elemet találtunk, melyek a németiség jelenlegi vagy múltbéli településformáló erejéről tanúskodnak. A németiséggel kapcsolatos településképi elemeket két nagy csoportra osztottuk, egyrészt a településképet, beépítést, településmorfológiát (CSAPÓ 2016), lakóházakat és gazdasági épületek jellege került megfigyelésre, másrészt pedig a német nyelvű feliratokat, kiírásokat kerestük.

A hazai németiséghez kötődő falusi építészet igen jellegzetes karakterisztikával bír. A vizsgált településeken eltérő számban találtunk olyan lakóházakat, melyek a tradicionális német építészetre jellemzőek. A korábban leírt fagerendás, fachwerk-stílusú házak már eltűntek (egyetlen egyet találtunk Ófalun), ugyanakkor a 19. század végén, a 20. század elején felváltották ezeket a nagyméretű, hosszú, oldaltornácós lakóházakat, melyeknek az utcai frontja sok esetben díszített, gyakran az ott lakó család nevével is. A tornácok keskenyek, hagyományosan kiskapuval az utca felé, a telkek is keskenyek, de hosszúak, a beépítés többnyire fésűs, legtöbb esetben nincsenek előkertek, a házak közvetlenül az utcafronton épültek. A telkek végén keresztben állt legtöbb esetben a csűr, mely díszítettségében nem sokkal maradt el a háztól, mérete pedig sokszor egy átlagos falusi házé is lehet.

A szegényebb településeken kisebb méretű, de hasonló házak is előfordultak. Az elmúlt egy évszázadban ugyanakkor jelentősen átalakult a vizsgált falvak településállománya. A legnagyobb, legdinamikusabb falvakban (Mecseknádasd, Somberek) már alig találunk hagyományos német parasztházakat, helyüket a későbbi korok modernebb lakóházai, Kádár-kockái és az elmúlt évtizedek modern családi házai foglalták el. A többi településen kisebb-nagyobb arányban megmaradtak a régi német házak. Általában jellemző, hogy minél kevésbé dinamikus egy település, annál jobban megmaradtak a tradicionális elemek. Ugyanakkor az állapotuk vegyes, néhány esetben, az utóbbi időben sokat felújítottak közülük, más esetben viszont sokszor rossz állapotúak, néha romosak, vagy nagymértékben átalakítottak. Az előbbire a legszebb példa a hazai német építészet gyöngyszeme, Feked, ahol a falu belső részén szinte

kizárólagosan felújított régi német parasztházak találhatók. Ezzel szemben bár elég sok régi ház maradt meg Tófűn, Baranyaszentgyörgyön vagy Görcsöndobokának Cseledoboka településrészén, de az állapotuk sokszor igen rossz. Érdekes, hogy ott is megmaradtak a házak (Tófű), ahol ma már gyakorlatilag nem élnek németek.

A németek (egykori) házainak nagy méretét jelzi, hogy a német lakosságú falvak jól kirajzolódó csoportot alkotnak Baranya falvai között a lakások szobaszám szerinti megoszlását tekintve. 2022-ben 42 olyan település volt Baranya vármegyében, ahol a 4 és több szobás lakások aránya elérte a lakásállomány 50%-át, ebből 27 jelentős német lakossággal bír vagy bírt. E településcsoporton kívül egyetlen karakterisztikus csoport van még a lista elején, a Pécs környéki szuburbán települések köre. A nagy házak legmagasabb arányával a megyében Ivándárda, Somberek és Palotabozsok rendelkezik, ahol a lakások legalább 2/3-a 4, vagy többszobás. A tíz mintatelepülésünk közül hatban 50% feletti a négy vagy többszobás lakások aránya, Ófaluban, Tófűn és Villánykövesden 40-50% közötti, csak Baranyaszentgyörgyön marad jóval ezen értékek alatt.

A házak mellett a gazdasági épületek is jellegzetesek voltak a német falvakban. A legjellegzetesebbek a csűrök, sajnos ezek közül már nagyon kevés maradt meg. A legszebb, legtöbb csűrt épp a leghátrányosabb helyzetű Tófűn és Baranyaszentgyörgyön találtuk, ugyanakkor a kevés megmaradt közül néhányat nagyon szépen felújítottak Villánykövesden és Fekeden. A szegényebb falvakban a megmaradt csűrök vagy üresen állnak, vagy lomtárként hasznosítják őket. A bortermelő német falvak jellegzetessége, hogy a pincék nem a házak udvarában, hanem elkülönülten helyezkednek el, pincefalvakat alkotva. A vizsgált települések közül a legszebb pincefaluvall Villánykövesd rendelkezik, az itteni, egymás felett három sorban elhelyezkedő pincék látványa is gyönyörű. A pincék egy részében borkimérés, vendéglátás is szerepet kap. Hasonló pincesorok vannak többek között Palkonyán, Villányban és Bólyon is.

A baranyai sváb falvak településképe is sokszor jellegzetes. A leggyakoribb, hogy a fő utca két oldalán a házak egymástól igen messze helyezkednek el, tulajdonképpen egy hosszú tér húzódik a két házsor között. A tér közepén folyik a patak, melynek lapos völgyébe települt a falu. A központi részen áll gyakran a templom és az Önkormányzat épülete is. A központi tér parkosított, benne gyakran új rekreációs funkciók (játszóter, sporteszközök) is találhatóak. A vizsgált települések közül ilyen, nagyméretű központi térrel rendelkezik Feked, Szűr, Tófű és Baranyaszentgyörgy is. Ez a településképe teljes mértékben eltér a környező, nem németek által lakott falvakétól. Abban az esetben, ha a völgyek szűkebbek voltak, nincs ilyen központi tér, a fő utca sokkal szűkebb (Somberek, Görcsöndoboka, Óbánya, Mecseknádasd, Villánykövesd).

A helyi emlékeket gyakran tájházakban mutatják be az érdeklődőknek. Az általunk bejárt települések közül német nemzetiségi tájház található

Sombereken, Fekeden, Mecseknádasdon és Ófaluban, de Óbányán is van helytörténeti gyűjtemény. A német nemzetiségű falvak ilyen irányú törekvéseit jól jelzi, hogy Baranya vármegye 16 tájházából 12 a német nemzetiséghez (is) köthető.

A nemzetiséghez kötődik még a vallás is, ugyanakkor a német települések templomai nem térnek el jelentősen a környező települések hasonló építményeitől. Általában barokk templomokat találtunk, méretük jól korrelál a falu (egykori) népességszámával. A vizsgált települések mindegyikében egyetlen római katolikus templom áll, kivéve Tófűn, ahol a templom evangélikus (és látszólag nem használt), és Sombereken, ahol egy szerb ortodox templom is áll. A nagyobb településeken, mint Mecseknádasdon, vagy a két faluból álló községekben, mint Göröcsnyodobokán kápolnák is találhatóak.

Bár a vizsgált településeken gyakran ma is 30-40%-nyi német nemzetiségű lakos él, a német nyelvű feliratok nem gyakoriak. A legtöbb településen a helységnevtábla és a polgármesteri hivatal felirata kétnyelvű, mást azonban keveset találunk. Ahol léteznek közintézmények (óvoda, iskola, kultúrház), ott szintén kétnyelvűek a feliratok, de a kis népességű településeken, így az általunk bejárt falvak zömében ilyenek nem működnek. A szolgáltatások ugyanakkor szinte kizárólagosan magyar nyelvű felirattal bírnak (bolt, kocsmá, fodrászat, posta, gyógyszertár), talán az egyetlen kivétel az ófalui kocsmá. A településeken sokszor találtunk hirdetőtáblát, ám a kirakott hirdetések szintén kizárólagosan magyar nyelvűek voltak. Örvendetes ugyanakkor, hogy a vizsgált települések közül háromban, Fekeden, Sombereken és Mecseknádasdon német nemzetiségi tanösvényt találunk, melyeken vegyes nyelven (egynyelvű magyar, egynyelvű német, kétnyelvű, néha angol is) igényes táblákon ismerhetjük meg a településeket, környezetüket, múltjukat, épületeiket, lakóikat. A táblák gyakran emlékeznek meg a települések sorsát megfordító eseményekről a ki- és betelepítésekről is.

A településképi elemek mintatelepülések szerinti bemutatása további jellemzőket, helyi sajátosságokat tár fel, egyebek mellett a helyi funkciók vonatkozásában. Feked – ahogy azt a helyi tábla is hirdeti – a magyarországi német építészet gyöngyszeme. Eredeti gerendarácsos építésmódja napjainkra alapvetően eltűnt. Az ún. Fachwerk örökség helyét az esztergált, festett faoszlopos oldaltornác, színes üvegbetétes, keskeny faajtójú, magas homlokzatú lakóházak foglalták el – és határozzák meg a mai faluképet is (1. kép). A kovácsoltvas kapuk által védett, keskeny telkek végén még elvétve látható egy-egy „keresztbe fordított”, mára átalakított csűr. Néhány házon olvasható azok neve is. Ezek funkciója a település azonos nevű lakóinak megkülönböztetése volt. A falusiak ugyanis egymást nem családnevükön, hanem lakóházaik elnevezése alapján különböztették meg. Az épületállomány zöme kiváló állapotú, elvétve található egy-egy elhanyagolt vagy lakatlan ingatlan. A falu hosszúkás központi tere két egymással párhuzamos utcára tagolja a

településteret. Itt helyezkedik el a polgármesteri hivatal, a katolikus templom és a játszótér. Autentikus házai mellett tájház is található Fekeden.

1. kép. Autentikus német lakóház Fekeden

Picture 1. Authentic German house of Feked

Forrás: saját felvétel

Óbánya a Kelet-Mecsek egyik olyan települése, ahol 1711-1761 között üveghuta működött. Később teret hódított a fazekasság, napjainkban pedig a legfőbb szolgáltató funkció a turizmus. A faluból indul az Óbányai-völgy, amely az év minden szakában számos érdeklődőt vonz. A látogatók helyben is számos szálláshely közül választhatnak (pl. Illatosház, Csepegő Szikla vendégház), továbbá igénybe vehetik a helyi gasztróéttermet, nyári félévben pedig lángosozó is működik helyben. Az elzárt, ugyanakkor gyönyörű környezetben fekvő Óbánya települése képe részben egységesnek tekinthető: szinte valamennyi épület fehér

színű, ugyanakkor az épületállomány, a kerítések vegyes megjelenésűek, amiben az adott család gazdagsága is tükröződik.

Mecseknádasd a népesebb falvak közé tartozik. Ez visszaköszön mind sokféle stílusú és megjelenésű épületében, mind pedig funkcióinak gazdagságában. Találhatunk helyben boltot, iskolát, óvodát, éttermet, fogorvost, továbbá lottózót, kávézót és húsboltot egyaránt.

Ófalu Mecseknádasdon keresztül megközelíthető, hét domb által övezett zsáktelepülés. A szép táji környezetben, fehér házaival kitűnő Ófalu a „legnémetebb” település. Ezt jelzi, hogy szinte minden német felirattal is megjelenik a községben (2. kép). Lakói kezdetben üveggéskészítéssel, majd erdészeti munkákkal és szarvasmarha-tenyésztéssel foglalkoztak. A 20. században az esztergályos mesterség hódított teret, amelynek mind a mai napig vannak hagyományai. (Székeket, tornácoszlopokat, fogasokat, virágtartókat stb. készítenek.) Morfológiáját tekintve féloldalas utca jellemzi, fésűs beépítéssel, domboldalra felfutó telkekkel. Ófalu utcái meglehetősen rossz minőségűek és nagyon szűkösek. A helyi építészet kiemelt eleme a Fachwerk-technológiával épült ház. Szintén nagyon látványos a Keresztúttal rendelkező temető.

2. kép: Söröző Ófalu, német felirattal

Picture 2: Pub in Ófalu with German sign.

Forrás: saját felvétel

Somberek változatos összetételű település. Magyar és német lakossága mellé a török elől menekülő szerbek érkeztek. (Napjainkra lényegében eltűntek.) Miután a második világháború után nagy részüket kitelepítették, otthonaikba székelyek és felvidéki magyarok költöztek. Somberek - jelentős népességszámából fakadóan számos funkcióval rendelkezik. Szociális otthon, egészségház, gyógyszertár, pékség, fodrászat, óvoda, valamint 8 osztályos kéttannyelvű általános iskola egyaránt működik a településen. Morfológiájának meghatározó eleme, hogy a telkek ház felőli része rendszerint sík, a gazdasági udvarok felfutnak a domboldalra.

Görcsönydoboka egykor két önálló faluból – Cselegörcsöny és Cseledoboka – álló település. E két rész azonban a térben nem kontinuos egymással. A zártabb fekvésű Doboka területén több rossz állapotú, üresen álló – bár autentikusabb – lakóépület található. Görcsöny épületállománya kevésbé tükrözi a német jegyeket, nagy részüket át is alakították, ugyanakkor fizikai állapotuk jobb. A település alapfunkciói közül az óvoda emelhető ki.

*3. kép: Leromlott állapotú lakóház csúrral Tótfűn.
Picture 3: Dilapidated home with barn in Tótfű.*

Forrás: saját felvétel

Szűr településképe nagyon látványos. Hosszan elnyúló központi terét – amely templomnak, polgármesteri hivatalnak ad otthont – számos autentikus épület veszi körbe, azok fizikai állapotú ugyanakkor nagyon vegyes. Kocsma, autószervez is található Szűrön.

Tófű egykori sváb lakossága napjainkra szinte teljesen eltűnt. Ezzel párhuzamosan csökkent jelentősen az evangélikusok aránya is. A falu evangélikus templom szép, de kihasználatlan. Érdekes, hogy a csekély mérvű német népesség ellenére nagyon sok általuk épített – igaz, nem egy elhagyott és/vagy leromlott állapotú – lakóház áll még, zömüket a mai napig nem építették át, mint ahogy szinte mindegyikük esetében megtalálható a telket keresztbe lezáró, nagy méretű csűr is (3. kép). A faluban egy vegyesbolt üzemel.

4. kép. A villánykövesdi pincesor
Picture 4. Wine vaults of Villánykövesd

Forrás: saját felvétel

Baranyaszentgyörgyön is sok a régi szép sváb ház, csűrökkel, s az épületek állaga is hasonló Tófűéihez. Maga a falu meglehetősen elzárt fekvésű,

lakófunkcióján kívül mással nem igazán rendelkezik. A két fő utcatorát elválasztó hosszúkás terén is csupán egy játszótér áll.

A terepbejárás falvai közül talán Villánykövesd a legismertebb. Már az 1700-as évektől szőlőtermelő településsé vált, s mind a mai napig ez a legjelentősebb funkciója. Ennek tárgyi emléke a falu határában található többszintes, fűrészfogas elrendezésű „pincefalu”, ami végleges formáját a 20. század közepére nyerte el (4. kép). Közeliében áll a négycsillagos Hotel Cabernet.

6. ÖSSZEGZÉS

A települések útjai összességében Baranyában is eltérőek. Egyes helyeken csak a beépítettség vagy a régi német épületek emlékeztetnek már a német múltira (Baranyaszentgyörgy, Tófü), máshol az átalakulás olyan mértékű volt, hogy ma már szinte semmiben sem különböznek e falvak a környező magyar településektől a településképet vagy a köztéri nyelvhasználatot tekintve. Az egyetlen eltérés, hogy e falvak általában sokkal jobb minőségű lakásállománnyal rendelkeznek, mint a hasonló adottságú nem német falvak (Mecseknádasd, Göröcsnyodoboka, Szűr, Villánykövesd). Néhány falu emelhető ki, ahol a német településképi elemek ma is nagy számban előfordulnak. Német nyelvű feliratokat tekintve Ófalu emelhető ki, a településképet tekintve Feked és Szűr, a hagyományos házak állapotát tekintve pedig Feked és Óbánya. A német nemzetiségi tanösvény szintén látványos eleme a németiséghez való kötődésnek Fekeden, Sombereken és Mecseknádasdon.

IRODALOM

- BORHEGYI P. – NÁRAY M.** (2023): Történelem tankönyv 8. Oktatási Hivatal, Debrecen, 212p.
- CSAPÓ T.** (2016): Település-morfológiai kutatások Mendöl Tibor óta napjainkig. Településföldrajzi Tanulmányok 5/1 pp. 17-26.
- KOCSIS K.- TÁTRAI P** (2021): VI.3. Etnikum, nyelv. In: Kocsis K (főszerk.): Magyarország Nemzeti Atlasza. Társadalom. CSFK FKI Budapest. pp. 70-77.
- KULCSÁR P.** (2006): A németiség a középkori Magyarországon. In: Publicationes Universitatis Miskolcensis Sectio Philosophica, pp. 75-111.
- MANHERZ K. SZERK.** (1998): A magyarországi német nemzetiségről. Változó Világ 23. Pécs: Útmutató Kiadó, 128p.
- SEEWANN, G.** (2013): A magyarországi németek történetének vázlatos áttekintése. Hittel, 26 évf. 8. pp. 92-112.

SZEIDL K. (2022): A német nemzetiség örökségturisztikai erőforrásai Magyarországon (A tájház mozgalom). PhD-értekezés. Pécsi Tudományegyetem, Természettudományi Kar, Földtudományok Doktori Iskola. 182p.

TILKOVSKY L. (1989): Hét évtized a magyarországi németek történetéből (1919-1989). Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 196p.

TÓTH A. – T. PALÁGYI M. (2023): Történelem tankönyv 8. Oktatási Hivatal, Debrecen, 232p.